

Je symbiotický dualismus přijatelné řešení psychofyzického problému pro současnou psychologii?

Jeroným KLIMEŠ 1995

1. Úvod do problematiky

Ne každá věda se může pyšnit tak dlouhou historií jako psychologie, která vyrostla ze svých filosofických začátků do experimentální podoby. Tento vcelku zákonitý proces sebou přináší jako všechno něco dobrého a něco špatného.

Jak se vědy oddělují od původního filosofického základu a stále více a více se větví na další více specializované obory, tím na jedné straně víme mnohem více o jednotlivých částečných faktech a tím zároveň ztrácíme přehled o vzájemném propojení těchto faktů v jeden smysluplný celek.

Každý speciální obor si vymezí úzce svůj předmět zkoumání a víceméně se nestará o to, zda je pokryto celé spektrum otázek, které chtěla zodpovědět původní filosofie ještě nerozdobená na jednotlivé dílčí vědy.

Jednou z těchto otázek, které trápily ještě nerozdělenou filosofii byl vztah mezi myslí a tělem, dnes tzv. psychofyzický problém (dále jen PFP). Moderní psychologové se od tohoto problému po výtce distancují. Je však otázkou, která z věd, jež vzešly z původní filosofie, by měla převzít odpovědnost za řešení tohoto problému. Měla by to být věda, která je exaktní. Myslím si, že čekat řešení od těch, které dnes označujeme slovem filosof, je mírně řečeno naivní.

Co si můžeme slibovat od řešení tohoto problému? V současné době bují parapsychologické až okultistické názory jako houby po dešti. Věda, která se úzkostně drží jen svých tradičních, dobře vyježděných kolejí, ztrácí kredit lidí, neboť odmítáním řešit problémy, které jsou lidem vlastní a které je trápí, se stává postupně bezcennou. Některá ze speciálních věd musí řešit otázku posmrtného života, některá speciální věda se musí zabývat důkazem Boží existence, existencí telepatie a jinými problémy.

Psychofyzický problém byl, je a zůstane ve sféře zkoumání psychologie, i když ne každý jednotlivý psycholog se jím musí zabývat. Cílem této práce není tento problém vyřešit, nýbrž na něj toliko poukázat a ukázat jednu možnou cestu jeho řešení.

Při výkladu však nechci postupovat od dokázaných faktů k závěru, ale postup obrátit, tj. prozkoumat to, co má být dokázáno, aniž by vlastní důkaz prováděla. I v predikátové logice totiž existuje možnost při dokazování nějakého závěru postupovat nejen od premis k závěru, ale provést i tzv. diskusi závěru, což je de facto rozbor toho, co má být dokázáno (Příklad: Máme-li dokázat z premis P závěr $A \rightarrow (B \& C)$, pak nám stačí dokázat, že z P a A vyplývá B&C. Toto pak lze rozdělit na dva oddělené důkazy. Nejprve z P, A dokázat B a pak C, což je mnohem jednodušší než důkaz počáteční formule.). Tímto rozbořením se často důkaz tak zjednoduší, že je pak až triviální. Tato práce si tedy klade za cíl provést jakousi diskusi PFP.

2. Několik poznámek o principech vědy

K. B. Madsen (1979) popisuje tři vrstvy vědecké teorie:

- deskriptivní, popisná,
- hypotetická, explanační,
- metateoretickou, tzv. metastratum.

Jinými slovy vědecká teorie či věda sama má dva úkoly: 1) popisovat pozorované jevy, vytvářet nové termíny a upřesňovat význam slov pro popis pozorovaného. 2) Tyto jevy sjednocovat do modelu či deduktivního systému, který umožňuje predikovat výsledky experimentů i praktických aplikací. Tento model vychází z omezeného počtu předpokladů, ze kterých je možné vše ostatní odvodit. V této možnosti odvozování více jevů z mála předpokladů spočívá i vysvětlující (explanační) charakter každého modelu. Při této práci vychází každý vědec či daná škola z určitých, často nevyřčených, epistemologických, ontologických či metodologických východisek, která jsou obsahem metastrata.

Bývá málo zdůrazňováno, že při přijímání či odmítání nějaké teorie se bere ohled právě na množství a druh přijatých předpokladů. Přednost má to vysvětlení, které daná fakta vysvětlí s použitím nejmenšího počtu předpokladů. Popření této zásady vede k absurdním závěrům.

Například ptáme se, za jakých okolností vidíme páru okolo svých úst, a máme několik teorií: Všechny se shodnou, že to závisí na okolní teplotě, ale to není vše, při určité teplotě (6 °C) někdy vidíme páru a někdy ne, proč? Názorů může být více: jen, když nefouká vítr, jen, když jsou na obloze mraky, jen když je venku panáček, jen když barometr klesá ap. Mohou existovat i šílené představy: jen když není Venuše v konjunkci s Jupiterem a jiné astrologické či magické pověry. Avšak nyní zvítězí ta teorie, která tento fakt vysvětlí jednodušším předpokladem.

My náhodou víme, že to závisí na relativní vzdušné vlhkosti, takže nejbližší pravdě byla ta teorie, která hledala souvislost s panáčkem, neboť to je jednoduchý hydrometr. Takže při vysvětlení tohoto fyzikálního jevu dáme přednost (Doslova říkáme, že ta teorie má *pravdu*.) té teorii, která tento fakt vysvětlí pouze

dvěma předpoklady teplotou a relativní vzdušnou vlhkostí, před tou, která také uznává teplotu a vlhkost, ale přidává ještě jiný nadbytečný předpoklad.

Přesnější vymezení předpokladu má přednost před více neurčitým: Předpoklad může znít: Objevení se páry závisí na teplotě vzduchu a na:

- a) relativní vzdušné vlhkosti,
- b) na vlhkosti vzduchu,
- c) na tom, zda je venku panáček,
- d) na tom, zda jsou rozevřené borové šišky,
- e) na tom, zda pomalu schne prádlo.

Všechna tato vyjádření jsou vcelku pravdivá, ale jejich míra přesnosti klesá. Proto dáme přednost teorii, která vyjadřuje předpoklady nejpřesněji.

Kdy hledáme novou teorii? Když objevíme fakt, který není vysvětlitelný starou teorií. Pak musíme ke staré teorii přidat nový předpoklad, s jehož pomocí vysvětlíme pozorovaná fakta. Druhou možností je upřesnit staré předpoklady: Místo méně přesného předpokladu obecné vlhkosti vzduchu objevíme relativní vlhkost vzduchu. Toto postupné zpřesňování předpokladů bývá těžší než pouhé zavedení nového předpokladu.

Dříve než převedeme tyto úvahy na PFP, ukažme si jeho různá řešení.

3. Dělení různých řešení psychofyzického problému

Toto dělení přehledně a vcelku přijatelně popisuje K.B. Madsen (1979). Rozličné teorie o psychofyzickém problému lze rozdělit na dvě hlavní skupiny:

1. **Dualistické teorie.** Ty obsahují v explanacích hmotný a nehmotný princip. Podle vztahu mezi těmito principy můžeme dělit dualistické teorie na:
 - **Interakční**, kde se hmotný a nehmotný princip navzájem ovlivňují. Zastánci byli Platón, Descartes a celá křesťanská tradice
 - **Paralelní**, kde oba působí nezávisle. V psychologicko - pragmatickém pojetí se to chápe tak, že psychické a fyziologické (mozkové) procesy probíhají paralelně. Zastáncem byl Leibniz, z psychologů Wundt a u nás Krejčí.
2. **Monistické teorie.** Ty hlásají buď pouze jeden princip a projevy toho druhého jsou pak vysvětlovány jen jako jakýsi epifenomén toho prvního, nebo tak, že jeden princip je příčinou toho druhého. Monismus je dělitelný na:
 - **Spiritualismus**, který prohlašuje, že všechny jevy světa lze redukovat na jevy psychické. Zastáncem této představy byl George Berkeley.
 - **Materialismus**, je opak, tj. převádění všech psychických i fyziologických jevů na hmotný základ.
 - **Neutrální monismus** odděluje otázku duševního a tělesného od pojmů hmoty a ducha. Hledá druh reality, která se za různých okolností jednou projevuje jako hmota a jednou jako mysl (duše). Můžeme zde uvést jako příklad Spinozův panteismus, z citované literatury Henry P. Stappa.
 - **Nevyhraněný monismus** tuto otázku ve svých vysvětleních ignoruje, nebo její řešení nevyžaduje k vysvětlování zkoumaných problémů.

Monismus i dualismus je nutno dělit na *psychologický*, tj. zda v člověku popř. i v zvířatech existuje hmotné tělo s nehmotnou duší, a *kosmologický*, tj. zda existuje hmota a nehmotný Bůh, aniž by jeden byl příčinou druhého. Křesťanství například zastává dualismus v psychice člověka a monismus v psychice zvířat a v kosmologii. My zde samozřejmě zůstaneme na úrovni psychologického dualismu či monismu.

K.B. Madsen (1979) uvádí, že v dějinách moderní psychologie se uplatnily pouze tři verze:

- dualismus převážně paralelní,
- materialismus,
- neutrální či nevyhraněný monismus.

4. Psychofyzický problém v explanační vrstvě

K. B. Madsen (1979) řadí psychofyzický problém do metastrata, nicméně už se nezabývá tím, jak se stává, nebo jak přechází jeden předpoklad z metastrata do explanační vrstvy. Hranice mezi modelem a metateorií je nejasná. Zřejmě záleží na autorovi, jak zřetelně vyznačí tento přechod, jak jasně a výslovně uvede všechny předpoklady, které používá ve svých vysvětleních. Co je mlčky předpokládáno, bývá často řazeno do metateorie.

Každý psycholog, který se zabývá nějakým partikulárním problémem, používá nějakou teorii pro vysvětlování jevů. Pro popsání a vysvětlení jím pozorovaných faktů zpravidla nepotřebuje předpokládat určité řešení PFP. Proto je správné a žádoucí, aby setrval na neutrální půdě a nepřidával k vysvětlení nové nadbytečné předpoklady. K.B. Madsen (1979) používá výše zmíněný termín neutrální monismus, který se hodí na Spinozu, neboť on postuloval jeden princip, který byl nevyhraněný vzhledem k definici hmoty a ducha. V případech, kdy tato otázka vůbec nepřichází na přetřes, můžeme hovořit o monismu pouze v přeneseném slova smyslu.

Předpokládat existenci nehmotné nesmrtelné duše je v manželském poradenství nadbytečné, stejně

jako v praktické neurologii či obecně v psychiatrii. Dokonce i pastorální psychologie se může obejít bez nutnosti předpokládat skutečnou existenci Boha či nesmrtelné duše, pro její potřeby je postačující, když předpokládá, že dotyčný v skutečnou existenci Boha či duše věří. Stejně jako páru od úst jsme schopni vysvětlit, aniž bychom museli předpokládat navíc jakousi zimní vílu, která to v zimních měsících čarovně působí současně s fyzikálními zákony. (Věřící mají často tendenci používat obrat, že se stalo něco z Boží vůle či dopuštění. Tato věta však v náboženské terminologii neznamená nic jiného než, že se něco stalo, neboť z náboženského pohledu všechno existuje nebo se děje z Boží vůle.)

Naprostou většinu pozorovaných jevů v psychologii je možno vysvětlit bez předpokládání dualismu, a proto bychom se měli od nadbytečného předpokládání dualismu oprostít. Musíme se však zamyslet, za jakých okolností je předpoklad dualismu na místě, za jakých okolností musíme zavést dualismus jako nutný předpoklad pro objasnění jinak nevysvětlitelných jevů. Představu o této otázce získáme nejnázve, když se podíváme do historie, co se dualismem vysvětlovalo a čím se dualismus dokazoval.

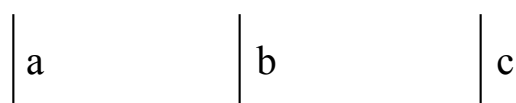
Dualismus se dokazoval jako důsledek určitých schopností člověka, které nebyly vysvětlitelné z jiných schopností. Zpravidla to byl ostrý rozdíl mezi rozumovými a smyslovými schopnostmi. Klasickým příkladem je představa Platóna a Aristotela, kterou se v zjednodušené verzi pokusím načrtnout.

5. Historický exkurs

Platón si prvně uvědomil aporii, která v různých obměnách pronásledovala filozofy všech dob. Platón totiž seznal, že smyslové poznání nese pečeť konkrétnosti. Člověk vždy vnímá buď tento kruh nebo jiný, ale vždy je to kruh o určitém poloměru. Na druhé straně si uvědomil, že člověk poznává i obecné pojmy, obecný kruh, dobro ap. Položil si otázku, kde se vzaly. Nemohou být smyslového původu, neboť pak by musely být konkrétní a jedinečné. Podobně nemohou být ze hmotného světa, musely by totiž být také jedinečné, neexistuje totiž hmotné kolo o obecném průměru. Proto zavedl v člověku nového činitele, který poznává tyto obecné pojmy, tj. rozumovou duši. Ta poznává tyto pojmy rozpomináním se na svět idejí, tj. svět těchto obecných pojmů, které tam před narozením nazírala.

Tímto však rozdělil člověka a svět na dvě půlky, které byly na sobě nezávislé. Jedna linie šla od hmotného světa, který vytváří vjemy v živočišném těle. Druhá linie vedla od světa idejí, kde existovaly obecné pojmy, a které poznávala racionální duše. Musel tedy dále ukázat, jak jsou tyto linie propojeny, (to jsou úsečky a, b, c na obr. 1).

svět idejí → pojmy → rozumová duše

hmotný svět → vjemy → tělo

Obrázek A - Schéma Platónova dualismu

Řekl tedy, že tělo je vězením (hrobem) duše (vztah c na obr. a), která je tam za své hříchy, tím měl vyřešenou jak otázku, co je po smrti, tak potvrzenou absolutnost morálky. Vztah pojmů k vjemům byl definován již zmíněným vzpomínáním, např. když člověk smysly uvidí konkrétní kruh, rozum se rozpomene (vztah b) na ideu kruhu, který vnímal před vstupem do těla. Vztah světa idejí k hmotnému světu (úsečka a) si lze zjednodušeně představit tak, že hmotná věc je jakoby složenina, průsečík mnoha idejí. Například tato sklenice je výsledkem působení idejí skleněnosti, kruhovosti, čísla 5, coby průměru, čísla deset, coby výšky atd.

Jak patrně, byla to poměrně dokonalá teorie, která vysvětluje mnoho problémů. Proto také byla živá ve filosofii řadu století, v různých variantách prakticky až do současnosti, (existuje směr matematické logiky, který se nazývá platonismus.) Nicméně měla své mouchy, především ve spekulativním zavedení celého nového světa idejí a dále v antagonistickém vztahu mezi tělem a duší, tzn., že člověk je vnitřně rozpolcen.

5.1 Abstrakce

Toto Platonovo pojetí zpochybnil Aristoteles tím, že zavedl pojem abstrakce. Prohlásil, že svět idejí není nutno zavést, jelikož člověk získává obecné pojmy tak, že porovná několik podobných věcí a společnou vlastnost z nich jakoby vytáhne, abstrahuje (Z latinského abstraho - táhnu ven).

Tím se ukázalo zavedení světa idejí jako zbytečný krok a mohl se zrušit. Další výhodou bylo ukázání, že rozumová duše potřebuje tělo, takže je mezi nimi jakási, řečeno moderní terminologií, symbióza.

Pojetí abstrakce v Aristotelově smyslu se udrželo po celý středověk až do dneška. Nicméně i Aristoteles považoval rozumové schopnosti člověka za tak jedinečné a tak zřetelně odlišené od smyslových, že rozumovou duší měl za ne-hmotnou a tedy ne-smrtelnou, i když přesný vztah mezi rozumovou duší a tělem před a po životě člověka nepopsal.

6. Zisky a ztráty dualismu

Platónova podoba dualismu tedy řeší tyto otázky:

- Dokazuje posmrtný život.
- Potvrzuje morální řád.
- Je dokazován a sám vysvětluje rozdíl mezi rozumovým a smyslovým poznáním a žádostivostí

Mezi další zisky lze započítat všechny možné explanace, které můžeme novou premisou získat. To jest model pro vysvětlení telepatie, telekineze, mimosmyslového vnímání.

Ztrátou je zavedení nové premisy, která je navíc velice neurčitá: Jak uchopíme tuto duši, jak si ji představíme, kde vezmeme kritéria, abychom její činnost odlišili od činnosti jiných schopností atd. Tato ztráta je velice citelná, takže není divu, že o zavedení takového mlhavého předpokladu do psychologie většina seriózně uvažujících vědců nestojí.

To, co je dráždí již a priori, je samotné slovo duše. Ukažme si, že tento termín v podobě, v jaké jej definoval Aristoteles, není pro psychologii nijak nebezpečný, ale že v podstatě neřeší psychofyzický problém, proto se musíme zaměřit na další problémový pojem a to na pojem hmoty.

7. Definice duše

Již klasická a zřejmě nejlepší definice duše pochází od Aristotela, z jeho spisu O duši, který u nás vyšel v českém překladu (1984). Tato definice praví, že **duše je princip života**. Tuto definici převzal i tomismus.

Abychom definici rozuměli, představme si příklad: Máme dvě zrníčka. Obě zasadíme, jedno vzejde, druhé ne. Je tedy mezi nimi určitý rozdíl. Tento rozdíl je život. Aristoteles se ptá, odkud tento život pochází. Rozdíl v barvě, tvrdosti ap. zjevně nehrají roli. Musí tedy být jakýsi vnitřní, ne na první pohled zjevný zdroj, původ či princip (z řeckého počátek) života. Tento princip je pak nazván duší. Toto hledání principu je de facto snaha po redukci předpokladů, přesně tak, jak jsme si to ukázali v oddílu 2.

Vidíme, že Aristotelův pojem duše je sice exaktní, ale vztahuje se nejenom k psychickému životu, ale k životu vůbec. To znamená, že je dnes se zahrnuje nejen celou biologii, jakožto vědu o živém, a novodobou psychologii, jakožto vědu o prožívání či chování, ale i odvozené vědy, jako je histologie, genetika ap.

Z této definice ani náznakem nevyplývá, že by měla duše být něco nehmotného, něco ostře odděleného od těla. Podle této definice můžeme říci, že duše (zdroj života) spočívá v struktuře DNA, neboť ta je počátečním důvodem, proč tato rostlina začne klíčit a formovat listy do určitého tvaru a ne jiného.

Všimněme si jedné zajímavé skutečnosti. Ačkoliv Aristoteles vycházel pouze z introspekce a nepoužíval žádných experimentálních metod, jeho teorie živého a následně i duše vychází ze zcela neintrospektivních základů. Zpočátku jeho psychologie připomíná behaviorismus a k pojmům, které dnes považujeme za introspektivní, dospívá až za dlouho a přesto se nesnaží je definovat pomocí introspektivních pojmů, jak je zvykem dnes. (Například jako behaviorismus vycházel z reakce organismu, tak aristotelismus při definování vůle vychází z činnosti organismu: 'Vůle je to, čím jednajícím činní.' Primární je tedy jakási činnost organismu, z ní vyplývá, že organismus má schopnost činit, tzn. v dřívější formulaci, že má mohutnost vůli (resp. žádostivost - podle toho, na jaké úrovni se pohybuje). Pro srovnání F. Krejčí, který je rovněž paralelistou, píše: 'Složitě duševní jevy, které souvisí se snahové stránkou člověka, nazýváme jevy volními.' Co je to snaha? To je jiné slovo pro žádost, tzn. dva zcela subjektivistické termíny, které navzájem tautologicky vysvětlují.)

Pro Aristotela není primární prožívání či vědomí/nevědomí, ale poznávání, které definuje jako určité přijímání tvarů, tj. zase pojem, který není introspektivně vybudován. A takto bychom mohli pokračovat dlouho. Aristotelova teorie nám může být vzorem, jak budovat psychologické teorie. Myslím si, že jeho teorie je dnes tak málo přijímaná ne proto, že by byla příliš subjektivizující, ale naopak, že je pro dnešní psychology příliš objektivizující.

Z uvedeného vyplývá, že námi řešený problém nespočívá v tom, jak si definujeme duši, ale spíše v tom, jaký vztah budeme klást mezi pojmy duše a hmota, duch či v aristotelském pojetí tvar. Celý psychofyzický problém není konfliktem mezi pojmy duše a tělo či duše a fyziologie, ale v hledání jakési *nehmotné* duše, která má být v protikladu k hmotnému tělu.

8. Tři definice hmoty

Největší překážkou při úvahách o psychofyzickém problému tedy není pojem duše, ale jeho vztah k pojmu hmota. Při těchto úvahách se ani psycholog nemůže vyhnout tomu, aby explicitně nevyjádřil, co rozumí hmotou, jak si eventuálně můžeme představit něco nehmotného. Následující tři definice jsou variace na Aristotelův pojem látky a tvaru. Uvádím jich více, aby bylo jasno, že není žádná apriorní definice, která by byla jediná správná. Obecnou představu hmoty je možno vystihnout více rozdílnými definicemi a v konkrétní situaci volit tu, která je pro daný případ nejpřijatelnější.

8.1 Hmota jako nezměnitelná část věci

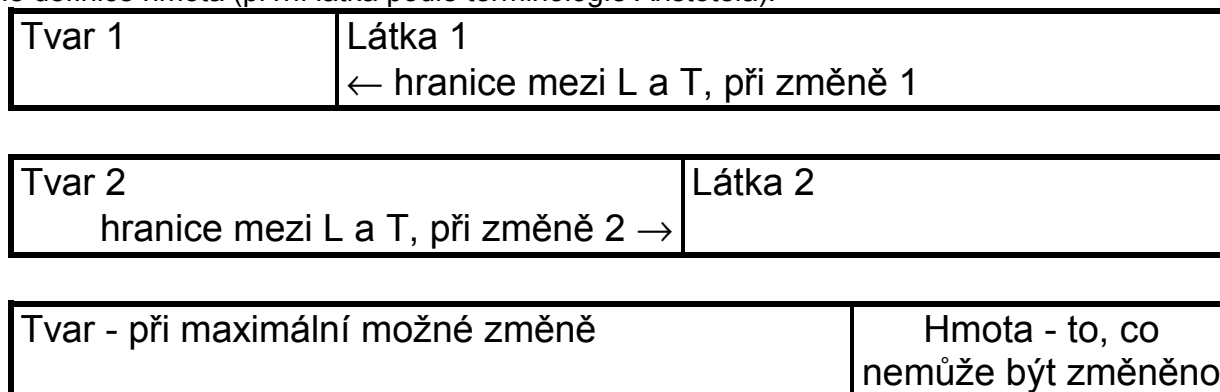
Modelujeme-li něco z hlíny, pak to, co se mění je tvar, a to, co zůstává je hlína čili látka. Při každé

změně tělesa můžeme totiž vymežit dvě pomyslné části: Tu, která se změnila a tu, která se nezměnila.

Existují celky, jejichž části mohou existovat i odděleně. U oddělitelných částí by bylo nesmyslné říci, že tvar je to, co se změnilo, a látka je to, co zůstalo nezměněno. My musíme hledat takové části věci, které jsou fyzicky neoddělitelné, ale přesto jsme sto je odlišit rozumem na část modifikovanou a nemodifikovanou.

Protože změna tělesa může být různého rozsahu, bude i hranice mezi látkou a tvarem pohyblivá a různá pro každou jednotlivou změnu. Dělá-li truhlář ze stromu stůl, je zřejmé, že látkou při této změně je dřevo. Jestliže však stejný strom spálíme na popel, pak se opět něco změnilo a něco zůstalo, ale to, co zůstalo nezměněno je nyní na atomické úrovni.

Tato pohyblivá hranice ovšem končí maximální možnou změnou. Můžeme tedy věc rozdělit na to, co je obecně změnitelné, to označíme podle definice za celkový tvar, a to, co je obecně nezměnitelné, to pak je podle definice hmota (první látka podle terminologie Aristotela).

Obrázek B - Pohyblivá hranice mezi látkou a tvarem

Legenda: Tři obdélníky představují třikrát jeden předmět, ve třech různých změnách. Při každé změně je hranice mezi látkou (L) a tvarem (T) posunuta.

Z pohledu jaderné fyziky je prakticky každá známá částice anihilovatelná či modifikovatelná, jediné, co zůstává nezměněno je poměr mezi hmotou a energií podle známého Einsteinova vzorce. Můžeme tedy chápat zákon o zachování hmoty/energie, jako zákon, který postuluje existenci hmoty podle naší definice, neboť říká, že to je to, co nemůže být při jakékoliv změně tělesa pozmeněno.

Co můžeme podle této definice označit za nehmotné? Zřejmě to, co nemůžeme rozdělit na látku a tvar, tedy to, co nemá atribut vnější modifikovatelnosti. Nehmotná duše je tedy obecně nějaký činitel, který není vnější příčinou modifikovatelný, tedy se nemůže ani rozpadnout ani zemřít, neboť smrt je určitý rozpad.

8.2 Atomistická aplikace

Strukturu nějakých částí (částic) můžeme chápat jako neoddělitelnou část takového celku. Nemůže existovat struktura bez částí, dané části mají vždy nějakou strukturu, byť chaotickou. Pokud se mění toliko struktura a části samy jsou nezměněny, můžeme říci podle výše uvedené definice, že při těchto změnách je struktura tvarem a části jsou látkou.

Pomocí této aplikace si můžeme představit, že duši u rostlin a zvířat představuje právě tato struktura nejmenších částic (tzn. tedy nejenom atomů). Tato struktura je zničitelná, tedy ani tento druh duše není nesmrtelný nebo nehmotný. Působení nehmotné duše by se projevovalo v působení na tuto strukturu.

8.3 Tvar jako uskutečnění

Pro psychologické aplikace bychom patrně vystačili s výše uvedenými definicemi, ale pro úplnost se pokusím nastínit pojetí, které je bližší terminologii Aristotela, které je více abstraktní a vhodné spíše pro myšlení v oblasti kvantové fyziky, která operuje s možnými stavy částic a postuluje pravděpodobnostní charakter reality.

Aristoteles praví, že hmota je pouhá možnost a tvar, že je uskutečnění. To, co je možné, ještě aktuálně neexistuje a kdo ví, jestli někdy bude existovat. Z kusu hlíny můžeme vymodelovat nejrůznější věci, nicméně pouze jediná věc, totiž ten kus hlíny, existuje nyní. Tedy všechny možné tvary a podoby, které nějaká věc může nabýt a nebo kdysi měla, jsou její hmotou či látkou. A její přítomná existence, tj. jedno z mnohých uskutečnění, je její tvar. Měl bych poznamenat, že Aristoteles své definice chápal spíše tak, že látka je něco existujícího, co je připravené přijmout jakýkoli tvar. V mé interpretaci je to pouze možnost tělesa změnit se v něco jiného.

Pro makroskopické úvahy je trochu divoká představa, že látkou sochy jsou všechny možné minulé a budoucí její podoby, ale, jak jsem řekl, pro kvantového fyzika, který neustále s pravděpodobnostmi různých energetických hladin, to nemusí být nic šokujícího. Pro psychologa je důležitý jen postřeh, že i zde je atributem hmotného to, že věc se může v budoucnu působením vnější příčiny změnit v něco jiného. Tedy atributem nehmotné duše by bylo, že se naopak působením vnější příčiny nemůže změnit v něco odlišného. (Požadavek vnější příčiny je nutný, protože je samozřejmé, že se rozumová duše svým způsobem vyvíjí, ale neděje se tak z vnější příčiny, nýbrž jejími vlastními schopnostmi.)

8.4 Hmota z fyzikálního pohledu

Kvantový fyzik Stapp (1993), který ve své knize zastává pozici neutrálního monismu, kdy hledá jakousi nevyhraněnou látku mysl-hmota (mind/math). Uvádí následující definici hmoty: (Slovo) hmota označuje ty aspekty přírody, které jsou reprezentovány skupinou vlastností: 1) Jsou lokalizovatelné na blízkých časoprostorových bodech 2) Vyvíjejí se podle deterministických rovnic pohybu 3) Jsou nositelem energie a hybnosti. Nehmotné věci slučuje pro jejich podobnost s kvantovými jevy, tj. to co vzniká a zaniká jakoby skokem, celé naráz. Zde se opět objevuje v jiné variantě nemožnost modifikovatelnosti nehmotných věcí.

9. Hledání přijatelné podoby dualismu

V úvodu této práce jsem řekl, že se nechci k psychofyzickému problému blížit zespona, ale pokusit se jej řešit od konce, od závěru. Představme si, že máme jakousi nehmotnou duši v hmotném těle, a hledejme jaký typ dualismu je pro nás nejpříjemnější. Stvořme si pomyslného dualistu, který bude hledat nejpříjemnější podobu svého přesvědčení.

Podle K.B. Madsena (1979) existují v zásadě dva typy dualismu: Paralelní a interakční, přičemž soudobí psychologové využívají nanejvýš paralelního. Já bych spíše vyzdvihl dva extrémy, mezi kterými se můžeme nacházet. Na jedné straně je to naprosté splývání představované, nehmotné duše s tělem a na druhé straně je to postavení těchto dvou do ostrého střetu, nebo konstatování, že nemají nic společného. Pro našeho dualistu jsou oba tyto extrémy nepřijatelné.

Duše nemůže naprosto splývat s tělem (tj. nyní hmotnou stránkou člověka), protože pak by zmizel důvod, proč se zavedla. Musí stále existovat nějaká činnost člověka, která není vysvětlitelná z hmotných principů, o které musíme říci, že pochází od této nehmotné duše.

Druhý extrém je ve skutečnosti krajní paralelismus. V tomto případě ovšem mizí důvod, proč by měla ona nehmotná duše setrvávat v těle, když všechny jejich činnosti jsou ostře odděleny od hmoty.

Vidíme, že náš dualista, chce-li zůstat dualistou, musí konstatovat, že mezi nehmotnou duší a hmotným tělem existuje nějaký druh výměny, symbiózy či interakce. (Dnes se někdy používá pojmu duchovní kauzalita.) Je to vskutku paradoxní, ale jediná podoba dualismu, která je přijatelná, je interakční.

Wundtův paralelismus není dualismem mezi nehmotnou duší a hmotným tělem, ale praktickým předpokladem, že se nebudeme zabývat vztahem mezi psychickými a fyziologickými procesy, nýbrž je budeme probírat odděleně.

9.1 Některé námítky

Tento zdánlivě samozřejmý závěr narazil na představivost psychologů: W. James se velmi zabýval touto interakcí mysli a mozku: "Spiritualisté a asociativisté musí být svorně "cerebralisté" do té míry, že alespoň připustí, že určité zvláštnosti v fungování jejich oblíbených principů jsou vysvětlitelné pouze faktem, že zákonitosti mozku jsou spoluúčastny na výsledku.", ale jinde "Nedokážeme si vytvořit žádnou pozitivní představu modu operandi, kterým vůle či jiné myšlenky ovlivňují mozkové molekuly." Dokonce citoval jednoho "mimořádně chytrého pisatele", který končil svou úvahu: " Zkuste si představit, že idea bifteku sváže dvě molekuly dohromady. To je nemožné! Stejně nemožné je si představit ztrátu přitažlivých sil mezi dvěma molekulami."

Myslím si, že jakkoli je taková představa absurdní, náš dualista ji musí přijmout. Musí totiž existovat způsob, jak jeho nehmotná duše může jednat skrze tělo. Opačný případ vede k absurdním závěrům: Rozumová, nehmotná duše vymyslí při hře šachů geniální tah, ale už není s to přimět ruku, aby posunula figurku.

Daniel Dennett (podle Stappa 1993) namítá, že přijetím názoru, že nehmotná duše fyzicky působí na tělo, jsou porušeny zákony zachování hmoty a energie. Myslím si, že to je naivní myšlenka, protože všechny fyzikální zákony jsou definovány pro uzavřený* systém, pokud nějaká vnější síla do tohoto systému zasáhne, je samozřejmě výsledkem pozměněn. (* Zkoumá-li fyzik strážku protonu s elektronem a související změny fyzikálních veličin, uvažuje existenci pouze těchto dvou částic, možná ještě několika definovaných sil. Dále předpokládá, že do tohoto systému nic jiného nezasahuje, nebo že je takové případné působení zanedbatelné. Takový systém je tedy uzavřený.) Můžeme si to ukázat na zákonu setrvačnosti (Newtonovo prvním pohybovém zákonu): Těleso setrvává v klidu, resp. přímočarém rovnoměrném pohybu, pokud není vnější silou nuceno tento stav změnit. Touto vnější silou je v naší úvaze

nehmotná duše. To samé platí v případě zákona zachování energie, kde množství energie v systému je konstantní, pokud není energie z nějakého vnějšího zdroje přidávána, ubírána nebo jinam transformována. To právě má dělat nehmotná duše.

9.2 Různé modely interakčního dualismu

Interakční dualismus leží mezi extrémní monismu na jedné straně a přísně paralelního dualismu na druhé straně, jak bylo ukázáno na str. 4. To je nicméně stále velice široká oblast, do které se vejdou rozličné modely. Tyto modely mohou být nestejně lákavé či přijatelné.

Byl ukázán (str. 3) Platónův model interakčního dualismu. Větší krajnost směrem k paralelnímu dualismu představuje Descartova představa ducha ve stroji, kde duše ovládá kdesi z podvěsku mozkového (epifýzy) celé tělo jako z velína. Tato představa může být právem nepřijatelná pro většinu psychologů, ať onu duši lokalizujeme kamkoliv.

Přijatelnější obraz dualismu je nutno hledat od Platóna na druhou stranu, tj. směrem k Aristotelovi či sv. Tomáši Akvinskému, který z Aristotela vychází. Tento druh interakčního dualismu můžeme nazývat symbiotickým, neboť v něm jakoby činnost těla i rozumové duše se v jakési symbióze srůstaly v jeden těžko rozdělitelný celek. I když principiální rozdělitelnost tady musí zůstat, jinak opouštíme půdu dualismu.

Monismus	Interakční dualismus			Paralelní dualismus
	Symbiotický d. Aristoteles T. Akvinský	Platónův d.	Descartův d.	

Obrázek C - Dělení Interakčního dualismu

10. Problémy zavedení duše, jako nového předpokladu

Zavedení nového předpokladu je krok, který musí vědec zvažovat velice obezřetně. Tato zásada platí tím přísněji, čím přesnější a exaktnější je věda, ve které se pohybujeme. Mnozí logikové a matematici strávili dlouhá léta (ne-li životy) tím, že se snažili zredukovat pět axiomů Euklidovy geometrie na čtyři. Kdyby to šlo a někomu se to povedlo, vydobyl by si mezi matematiky nesmrtelnou slávu.

V méně exaktních vědách je k přijímání nových předpokladů větší tolerance. Dokonce i v dějinách fyziky je možno pozorovat takové předpokládání existence něčeho, co není zatím pozorovatelné. Ukažme si jako příklad undulační teorii světla. Ke konci minulého století, kdy již bylo možno měřit rychlost světla s dostatečnou přesností, se uvažovalo o tom, co je nositelem (oscilátorem) světelných vln. Při každém makroskopicky pozorovatelném vlnění můžeme totiž najít něco, co kmitá, ať je to struna nebo voda nebo něco jiného. Světlo se však může šířit ve vakuu, kde není nic, tak se předpokládalo, že existuje jakési všudypřítomné oscilační prostředí, které umožňuje šíření světla. Tomuto prostředí se říkalo ethér. To, že se tento předpoklad nepodařilo ověřit, není pro nás tak důležité. Chci jen zdůraznit, že ani fyzika se nebojí v okamžicích, kdy se to jeví nutné, předpokládat existenci něčeho, co není zatím pozorovatelné. Tento předpoklad však musí vysvětlovat v daném čase pozorované jevy.

Psychologům může být bližší příklad z genetiky, kde J. G. Mendel (1865) logickou indukcí ze svých pokusů odvodil a tak postuloval existenci jakýchsi elementů, které měly být nositeli dědičnosti. Těmto logicky odvozeným elementům neexistoval empiricky přímo pozorovatelný protějšek, tj. gen či chromozóm. Ten objevil T. H. Morgan (1911) až v roce 1909. Teprve dodatečně se tak spojil pouze teoreticky postulovaný předpoklad s pozorovatelnou skutečností.

I v psychologii, budeme-li mít dostatečná data na popisné úrovni, můžeme logickou indukcí dospět k přesvědčení o existenci něčeho, co není přímo pozorovatelné. Jakékoliv řešení psychologického problému vede k přijetí nějakého takového předpokladu. Problém spočívá v tom, že dnes nemáme dostatek poznatků popisného charakteru, které by umožnily učinit to či ono rozhodnutí. Ukažme si nyní, že bez zavedení nějakého takového předpokladu tak jako tak nemůžeme psychofyzický problém řešit.

10.1 Předpoklad isomorfie v neurologii - funkcionalismus

V psychologii existují dva (doufejme) konvergující proudy. Jeden vychází z introspekce a druhý z pozorování vnějších nebo biologických jevů. Například pojem vjemu byl zaveden introspekci, ale dnes nám neurologie může ukázat, co vjemu odpovídá na úrovni mozkové. Vstupy a výstupy z mozku můžeme sledovat poměrně přesně: zrakové (sluchové ap.) dráhy, primární projekční oblasti, homunkulus, pyramidální dráhy ap. Ale dál postupuje naše poznání velice omezeně a ztěžuje, ale stále se snad spojují tyto dva psychologické přístupy introspektivní přístup s fyziologickým a behaviorálním.

Přes tento úspěšný proces musíme realisticky přiznat, že sledování funkce složitých mozkových

struktur a hledání jim odpovídajících introspektivních jevů (např. vůle, pojmu, úsudku ap.) dlouho zůstane našemu poznání nepřístupno. Otázka, komu dá tento vývoj za pravdu, není dnes předmětem seriózních vědeckých předpovědí. Obsahem současné psychologické metateorie jsou tedy jak teorie, které odpovídají na tuto otázku záporně, tak ty, které ji obhajují. Isomorfismus mezi myslí a mozkiem předpokládá i funkcionalismus, který zavedl v 50. letech J.J.C. Smart a U. T. Place. Praví, že "mentální stavy a procesy jsou zcela identické s nějakými zvláštními stavy a procesy v mozku." (viz Korb 1993)

Pro větší názornost můžeme použít příměr: Situace na poli psychofyzického problému se podobá horníkům, kteří kopou dva tunely z protilehlých stran hory. Kolemjdoucí je pozorují a typují si, zda se tyto skupiny horníků uprostřed hory setkají nebo ne.

Otázka, zda jsou psychické jevy bezesbytku vysvětlitelné z mozkových funkcí, neboli předpoklad, že mezi mozkovými a psychickými procesy existuje izomorfie, nebude dlouho z pozic neurologie zodpověditelná. Proto ať psycholog dnes přijme jakýkoliv předpoklad, dělá přibližně stejnou metodickou chybu.

10.2 Dualismus J. C. Ecclese a K. R. Poppera

V souvislosti s neurologií musíme přiznat, že ne všichni neurologové jsou zástánci psychofyzického isomorfismu. Nakonečný (1993) píše: "Řada významných neurofyziologů (Penfield, Eccles, Sperry a další) vyslovila pochybnosti o neurofyziologické podstatě duševního života a o možnosti porozumět mu prostřednictvím výzkumu činnosti lidského mozku." Nejvýznamnější z uvedených je dnes je australský neurofyziolog J. C. Eccles, nositel Nobelovy ceny za objevy v oblasti fyziologie synapsí.

Z citovaného článku M. Nakonečného vyplývá, že spolupráce J. C. Ecclese s K. R. Popperem je z části pragmatická. Není proto zcela zřetelná teorie, kterou by měli společně zastávat. Zdá se, že Eccles, který věří v Boha a nadpřirozeno, hledá oporu pro své přesvědčení ve filosofickém systému Poppera. Jejich společná aktivita je analogická tématu této práce: hledání přijatelné podoby dualismu.

Vzhledem k obecnému zlovyku současných filosofů vyjádřovat se značně nepřesně, není lehké zjistit s jakými názory se shodují a s jakými jsou vlastně ve sporu. Nicméně můžeme snad říci, že podle rozdělení interakčního dualismu na str. 7 Eccles s Popperem zastávají pozici, která usiluje o úzké propojení ducha ('sebe vědomé mysli') a mozku. Jedná se tedy o pozici analogickou symbiotickému dualismu. K tomuto propojení by narozdíl od Descarta, který uvažoval o epifýze, mělo docházet na širších oblastech tzv. pojivého mozku, snad kvantovými zákonitostmi na úrovni synaptických štěrbin.

Vzhledem k tomu, že řada problematických otázek byla pěkně popsána M. Nakonečným v citovaném a dostupném článku, na který čtenáře odkazují, nebudu je zde zbytečně opakovat.

10.3 Předpoklad H. Stappa

Ukažme si, že ani zástánci neutrálního monismu se nevyhnou, jinému předpokladu. H. Stapp se pokouší rozpor mezi hmotou a vědomím překonat aplikací kvantové fyziky nejen na atomické jevy, ale i na celkové fungování mozku, takže vědomí by bylo jen projevem kvantových zákonů na makroskopické úrovni.

Fakt, že kvantové zákony platí i na atomické úrovni mozku je samozřejmý, chybí však vysvětlení, jakým procesem kvantové jevy, které se projevují na atomické úrovni, ovlivňují celou hierarchickou strukturu mozku tak, že se objeví vědomí v jeho organizované podobě. Kvantový výklad vědomí postrádá popsání mechanismu, jakým se například naše motivace, rozhodování atd. postupně vynořují z kvantových jevů.

Souvislost je pouze předpokládána na základě podobnosti kvanta či kvantové události a skokovým, 'kvantovým' vznikem myšlenky. Tato souvislost je stejně neurčitá a obecně konstatovaná jako postulát existence duše. Jejich malá specifičnost umožňuje na jedné straně vysvětlit všechno a tím však zároveň nevysvětluje nic. Podobně jako, když se řekne, že letadlo spadlo, protože to Bůh dopustil, nedozvídáme se nic o tom, zda selhaly motory, lidský faktor ap.

Problém teorie H. P. Stappa spočívá v tom, že nepřináší nové světlo do problému. Stapp byl zřejmě inspirován podobností kvantových a psychických jevů.

Z psychologů na něj měl největší vliv W. James, který popisuje psychické jevy jako jednotky, které buď existují nebo ne, ale nemají žádný mezistav či postupný vznik. Stejně tak funguje kvantová fyzika: částice vznikají a zanikají jako jednotky, podobně po kvantech získávají energii.

Otázkou však je, co chce H. P. Stapp říci. Je-li to jenom: "Existuje podobnost mezi kvantovými a psychickými jevy", pak budeme jistě souhlasit. Pokud však dodá: "Tato podobnost je taková, že můžeme vědomí považovat za kvantový jev.", pak se nabízí otázka: "Jak odvodíte vědomí či jiný mentalistický pojem z Schrödingerovy rovnice?" To však zjevně nejde, takže toto krajní hledisko Stapp coby kvantový fyzik nezastává.

Říká však něco ve smyslu: "Je možno vytvořit teorii, která při popisu psychických jevů bude vycházet z podobných předpokladů jako kvantová fyzika." To můžeme rovněž připustit, ale bohužel Stapp

nepředkládá žádnou takovou teorii, která by postulovala kvantovost myšlení a pomocí teorii pravděpodobnosti nám umožňovala predikovat výsledky psychologických či neurologických pokusů za přesně definovaných podmínek. Jinými slovy jsme tam, kde jsme byli.

Rozdíl mezi kvantovým výkladem a předpokládání nějakého obecného činitele spočívá v tom, že organizované a strukturované jevy se hůř vysvětlují z přírodních zákonitostí než z racionálního činitele. Rozumový činitel dobře vysvětluje vyšší organizovanost vědomí, než obecně postulovaný zákon. Podobně jako vztyčené kameny (Menhiry) se dají vysvětlit působením člověka, ale ne působením obecných fyzikálních zákonů.

Dalším problémem této interpretace je předpoklad, že velice nápadný rozdíl mezi zvířetem a člověkem, je vysvětlitelný pouze z vyšší organizovanosti lidského mozku. O tomto předpokladu jsme si již řekli, že jeho pravdivost není jistá. Takže Stapp musí přidávat další předpoklady, o kterých není ani jisté, že budou požadované skutečnosti vysvětlovat.

Nicméně musíme být H. P. Stappovi vděční za velice zajímavé rozборы principů kvantové fyziky ve vztahu k psychologii, které mohou být užitečné při teoretické výstavbě psychologie.

11. Důvody k zavedení symbiotického dualismu

Dualismus se podle K. B. Madsena (1979) nachází v metateoretické vrstvě teorií, tj. v oblasti, která má vliv na vědce, který formuluje danou teorii, ale jenž není nezbytně nutná k vysvětlení jevů, kterou jsou popisovány v deskriptivní vrstvě teorie. Zkusme se nyní zamyslet, jak se může stát symbiotický dualismus součástí explanační vrstvy teorie.

Musí být nalezena činnost člověka, která není vysvětlitelná pouze biologickými předpoklady. Tato činnost může být obecně jakákoliv, ale obvykle se hledá taková, která není patrná u zvířat. Předpokládá se pak, že člověk má nehmotnou duši, která je původcem této zvláštní činnosti. Zvířata, která tuto činnosti nevykazují, nemají ani onu nehmotnou duši.

Obecně však dualismus může být více nebo méně generalizovaný nejen na zvířata, ale i na neživé věci. Otázkou však je z jakého důvodu bychom jej tak rozšířili. Neživé věci ani rostliny se neprojevují žádnou mimořádnou činností, která by opravňovala k zavedení předpokladu nehmotné duše. Často uváděné morální argumenty (otázky úcty člověka k živému, přírodě ap.) nejsou dostatečným důvodem.

V této práci obrátím pozornost pouze na klasický případ, kdy člověk by měl mít nehmotnou duši a zvíře nikoliv. Podle Aristotela mají zvířata i rostliny duši, protože mají život. To vyplývá samozřejmě z jeho definice duše (viz kap. VII). Problematickou otázkou není, zda člověk má nebo nemá duši, ale proč by jeho duše měla být nehmotná a tedy nesmrtelná.

Činností, které odlišují člověka od zvířete jsou stovky. Vzpomeňme na úvodní příklad s parou od úst, i tam bylo možno najít celou řadu faktů, které s ní nějak souvisí. Z těchto musíme vybrat tu nejcharakterističtější, primární. Předpokládejme zde, že to bude obecně rozumová činnost, ale pak musíme tento obecný výrok hlouběji specifikovat. Pod myšlení různé školy zahrnují symbolické procesy, manipulaci s určitými elementy myšlení: svalovými (Watson), slova a jazykové komponenty (Whorf), idey (Locke), obrazy (Titchener), výroky (Anderson), operace a pojmy (Piaget) atd. (Reber (1985)).

Tedy jako v příkladu se dvěma zrníčky (viz. kap. 7) ani u rozumové činnosti není jasné na první pohled, co je jejím zdrojem, principem. Tedy můžeme podle Aristotelovy definice hledat princip rozumové činnosti, tj. rozumovou duši, ať už to bude pouze určitá mozková struktura nebo opravdu nějaký nehmotný činitel.

12. Principy symbiotického dualismu

V této kapitole se zaměříme na popsání symbiotického dualismu jako explanačního modelu. Symbiotický dualismus se vyhýbá nebezpečí vidět duši v těle jako něco cizorodého, z vnějšku přidaného. Tím se vyhýbá vulgárnímu pojetí dualismu. Pokusme se nyní formulovat, jak by měl symbiotický dualismus vypadat:

1. Spoluexistence nehmotné duše a těla je obapolně výhodná. Z tohoto principu vyplývá mimo jiné, že:
 - Duše opouští tělo až v okamžiku, když přestává být živé, kdy je s ním další spoluexistence nemožná.
 - Duše preferuje působení, které využívá možností těla, před přímým bezprostředním působením na hmotné předměty. (Tj. upřednostňuje ústní sdělení před telepatii, manipulaci před telekinezí.)
2. Nejenom duše ovlivňuje tělo, ale i činnosti těla ovlivňují možnosti duše, tzn. porucha nebo nedokonalost tělesné konstrukce (mentální retardace) má za následek i nemožnost plného rozvinutí schopností rozumové duše.
3. Součinnost duše a těla se projevuje v nejelementárnějších duševních úkonech od nejranějšího věku, ačkoli to nemusí být experimentálně uchopitelné.
 - Z toho plyne, že od početí je člověk bytost založená na této symbióze a není možné si představit, že duše se spojí s tělem až ve třetím roku života dítěte, nebo teprve při narození.

Čím větší je důraz na jedinečnost spojení této duše s tímto tělem v tomto jedinečném člověku, tím méně je dáno volnosti pro názory o stěhování duší.

Existuje nevyřčená domněnka, že to, co se považuje za nehmotné, musí být nutně neurčité, rozplzlé. Tento názor je neodůvodnitelný, nehmotné duše mohou být stejně jedinečné a neopakovatelně pestré a rozmanité jako jejich těla. Právě předpoklad jedinečnosti spojení této jednotlivé duše a těla brání vulgárním představám, že duše poletuje ve svém astrálním těle z jednoho hmotného těla do druhého.

Jestliže se nějaká rozumová duše vyvinula s tímto jedinečným tělem, které posléze umírá, není možné, aby se pak spojila s jakýmkoliv jiným tělem, které je zákonitě velice odlišné od toho předešlého, nemohla by totiž využívat svých schopností získaných v symbióze s předchozím tělem.

4. Aktivita duše není omezená pouze na verbální, symbolické schopnosti ap., které se tradičně označují za rozumové, ale musí jim předcházet něčím, co je méně specifické, ale přesto nutné k tomu, aby se tyto charakteristické známky rozumové činnosti objevily.

Rozumové poznání se tradičně popisuje celou řadou atributů. Neexistuje zatím teorie, která by řekla, které atributy jsou primární a které sekundární. Vzpomeňme si na příklad s párou, můžeme říci, že její výskyt je spojen s mnoha pozorovatelnými fakty (panáček, šiška, schnoucí prádlo atd.). Při určitém stupni našeho poznání (pokud totiž nedospějeme k exaktnímu pojmu relativní vzdušné vlhkosti), nemůžeme říci, který z pozorovaných jevů je primární a který odvozený, nebo jsou-li všechny odvozené.

Tuto situaci právě očekávám v případě rozumového poznání. Symbolické, verbální i jiné charakteristické známky spojované s rozumovými schopnostmi, jsou projevem nějaké hlubší, sjednocující (a zákonitě méně specifické) schopnosti člověka, která ještě není popsána.

5. Prakticky všechny tyto tradičně pojímané charakteristické známky rozumové činnosti nejsou výlučně produktem činnosti ani pouze duše ani pouze těla, ale vždy shlukem obojího, takže rozlišení, co je jenom od duše nebo jenom od těla je velice obtížné, v jednotlivých případech takřka nemožné.
 - Například u tišení hladu bychom našli tři roviny: vegetativní (nedostatek živin), smyslovou (pátrací aktivita) i složku rozumovou (racionální hledání způsobu, jak hlad utiшит). Zjistit, kde končí jedna a začíná druhá je velice obtížné.
6. Poměr podílu účasti činnosti nehmotné duše a těla je v jednotlivých úkonech člověka proměnné. Ve snech bude zřejmě převažovat podíl tělesný. V logickém uvažování bude převažovat podíl aktivity duše.

Teorií, které se drží těchto principů, může být víc, budou se zpravidla lišit v dokonalosti, jakým způsobem odůvodní spojení duše a těla a mechanismus jejich koexistence. Jedno takové pojetí nám nabízí Aristoteles, popř. jeho následovník sv. Tomáš Akvinský.

13. Přednosti a nejasnosti aristotelsko - tomistického dualismu

V aristotelsko - tomistickém systému se předpokládá, že "rozumová duše se pojí s tělem jako hýbající prostřednictvím smyslových (mohutností)" a že "duše potřebuje představy ke dvěma věcem, totiž k získání vědění a k uvažování" a tedy poškozením smyslových orgánů se zabrání i rozumové duši v uvažování. Tomáš Akvinský (1937)

Smyslové mohutnosti člověka zřejmě duši připravují materiál, který ona může dále zpracovávat abstrakcí na pojmy. Tomáš Akvinský i Aristoteles používá termínu, že duše uvažuje tím, že se obrací k představám, kde představou můžeme chápat vše, co souvisí s vnímáním, pamětí i smyslovou fantazií.

Slabinami této teorie je nedostatečné popsání mechanismu abstrakce, používání slova 'tvar' v řadě významově nepřesně odlišených významech, například duše je tvar těla a zároveň poznání je přijímání tvarů ap.

V zásadě můžeme konstatovat, že tělo vykazuje určité činnosti, na kterých duše nemá podíl, jedná se zřejmě o vše od vnímání až po vytváření představ a fantazijní práce s nimi ať v bdělém stavu, tak ve spánku (sny). Duše pak má v zásadě dvě hlavní funkce: První musí být schopnost tyto představy nějak uchopit či vyvolat a druhou bude schopnost je nějak zpracovat. Jak, to už je otázkou toho, jak dokonale popíšeme proces abstrakce.

Tento popis abstrakce může být různého druhu: Můžeme otevřeně hovořit o tom, že hledáme způsob, jak rozumová duše manipuluje s představami. Pokud je to pro někoho nepřijatelné, můžeme říci, že hledáme axiomy rozumového poznání. Axiomy se jak známo v žádné vědě nedokazují, ale posuzují se podle toho, jak se v praxi osvědčila teorie, která je na nich vybudovaná. Můžeme tedy mít axiomatickou teorii racionálního myšlení, aniž bychom postulovali existenci nějakého nehmotného nositele těchto axiomů.

Tvrzení, že původce rozumové činnosti v člověku, je cosi nehmotného, předpokládá, že dále rozvedeme definici hmoty tak, aby nám ukázala, že něco hmotného může nebo nemůže být nositelem těchto vlastností. Takže pouhá teorie racionálního myšlení ještě nespěje přímo závěru dualismu nehmotné duše s tělem. Navíc je dnes příliš roztržštěná, aby bylo možno v nejbližších letech nějaký takový závěr učinit.

14. Směr možného experimentálního ověřování hypotéz dualismu

Byla by chyba si myslet, že symbiotický dualismus stojí a je zaveden pouze pro vysvětlování mimořádných jevů. Nesmyslná by byla teorie, která by nehmotnou duší vysvětlovala jenom hraniční jevy a vše ostatní by vysvětlovala biologickými zákonitostmi. Smysl dualismu je především v explanaci racionálních schopností člověka. Nicméně vzhledem k tomu, že předpokládáme, že každý psychický úkon je celkem aktivit těla i duše, je mimořádně obtížné je v jednotlivém úkonu experimentálně separovat. To je rovněž důvodem, proč se pro experimentální důkaz existence nehmotné duše obracíme na jevy hraniční a mimořádné, je to však východisko z nouze.

Co nás nutí obrátit se k mimořádným jevům, je skutečnost, že ani neuropsychologie ani kognitivní teorie nejsou sto vyčerpávajícím způsobem popsat rozumovou činnost. Od těchto věd nemůžeme zatím slyšet definitivní výrok, který by otázku nehmotnosti duše potvrdil nebo ukázal na zbytečnost zavedení takového předpokladu. Například experimentálně ověřené mimosmyslové vnímání může být důkazem toho, že schopnosti člověka přesahují možnosti těla.

Většina mimořádných jevů je opředena tajemnem ze dvou důvodů. Obvykle se jedná o jednorázové události, které nelze experimentálně navodit či opakovat a dále nemáme teoretický model pro jejich vysvětlení. Zatímco první důvod je velmi závažný, tak druhý by tolik nevadil, protože fakt, že stále poznáváme něco, co ještě není vysvětlitelné našimi modely, je tím, co žene celou vědu vpřed, co čas od času nutí vědce přehodnotit celý jejich systém myšlení. Vzpomeňme si, že to byl právě fotoelektrický jev, nevysvětlitelný z pozic klasické fyziky, který tuto fyziku sesadil z trůnu a vedl k vytvoření kvantové fyziky. Tedy pouhá nevysvětlitelnost či nepředstavitelnost mechanismu působení není na závalu.

Velkým problémem dualismu je chybění experimentu, který by umožnil opakované navození podmínek tak, abychom mohli pozorovat nějaký mimořádný jev. Jednorázové mimořádné jevy, které byly z vědeckého hlediska dobře dokumentovány, existují, ale právě jejich neopakovatelnost je překážkou pro to, aby se mohly stát experimentálním základem pro budování dualistické psychologické teorie.

Jedním z těchto jednorázových dobře dokumentovaných jevů je případ telekineze v Rosenheimu (SRN) v roce 1967, kde se těmito jevy zabýval Max Plankův ústav z Mnichova, což je vědecké zařízení na úrovni. Tyto jevy měla způsobovat mladá zaměstnankyně kanceláře S. Adama. Stručný výtah je možno získat z knihy Eysenck, Sargent (1994).

Jednou oblastí, kde bychom mohli hledat opakovatelné mimořádné jevy, jsou zážitky blízké smrti, jak je popisuje R. Moody. Zážitky blízké smrti jsou relativně častým jevem. Fessl (1991) píše: "Gallupova statistická organizace zjistila v roce 1982, že asi 8 milionů dospělých Američanů prošlo zážitkem smrti, jde o 1 osobu z dvaceti." Jedná se tedy o 5 % z dospělé populace, což je poměrně vysoké číslo, a proto se můžeme odvážit formulovat experimenty, které by mohly do naší otázky vnést jasno.

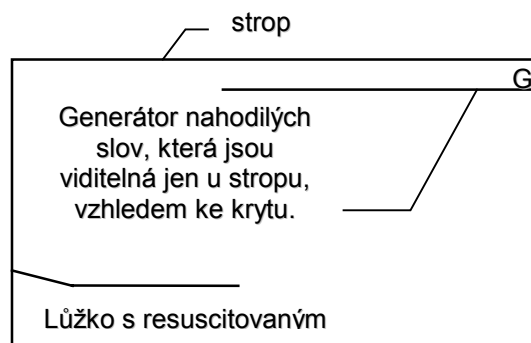
Kupříkladu existuje-li v člověku jakési mimosmyslové agens, jehož některé aktivity se mohou rozvinout až po smrti, pak by měli alespoň někteří od narození či od raného dětství slepí referovat, že viděli operační sál, který však nemohli vidět svými smyslovými orgány. Stejně tak i hluchí by měli referovat podobné, pro ně dosud neznámé zážitky.

Fessl (1991) dále cituje výsledky výzkumu badatelů Evergreen State College a Dr. Ringa, kteří udávají, že separace těla je udávána v rozmezí 37 - 70,9 %. To znamená v kombinaci s předchozím číslem, že se jedná o 2 - 3 % populace. Někteří svědci tvrdí, že v okamžiku klinické smrti se vznášeli nad svým tělem a pozorovali se od stropu. Eysenck a Sargent citují jeden zážitek mimo tělo (str. 154):

"... To skončilo a já se rozhlédl kolem sebe a zjistil, že jaksi pluji v ložnici několik stop vysoko ve vzduchu. Pohlédl jsem dolů a uviděl pod sebou své tělo. Z nějakého podivného důvodu mě obzvlášť zaujal jakýsi divný pavučinový vzor na stropě oblékárny... Trochu mě to polekalo a přál jsem si vrátit se do svého těla..."

Tvrdí tedy, že jsou schopni popsat to, co se dělo v místnosti. Mohli bychom tedy instalovat jakýsi generátor, který by každou půlhodinu generoval nějaké náhodné číslo nebo slovo. Tento generátor by byl instalován do resuscitační místnosti tak, aby toto slovo bylo čitelné jenom pro pozorovatele, který by byl ve výši stropu, a nebylo by známé ani lékařům ani nikomu jinému. Tím bychom vyloučili možnost snového, fantazijního ze strany subjektu. Celá místnost by byla pro kontrolu sledována průmyslovou televizí.

V okamžiku resuscitace z klinické smrti by některý z přítomných požádal subjekt, aby, pokud jej vnímá, přečetl a zapamatoval si toto slovo. Pokud by si toto slovo pamatoval i malý počet oživených, byl by to důkaz, že něco z člověka je schopno vnímat i mimosmyslově. Toto mimosmyslové vnímání by byla činnost člověka, která by nebyla vysvětlitelná z pozic biologie, proto by opravňovala k zavedení (postulování) nového axiomu v podobě nehmotného činitele. Výhodou tohoto uspořádání experimentu je, že je z etického hlediska nejméně problematické.

Obrázek D - Schéma uspořádání resuscitační místnosti

Protože počet lidí s zážitky blízkými smrti je poměrně velký, mohl by mít tento experiment charakter opakovatelnosti a být tak popudem k hledání nové koherentní psychologické teorie. V každém případě by měla existovat alespoň jedna experimentální, opakovatelná situace, kde by byly tyto názory verifikovatelné tak, aby byly nezávislé a neovlivnitelné názorem jednotlivce. Vzpomeňme, že tomu není tak dávno, kdy se i na hypnózu pohlíželo jako na něco okultistického, šlo však jen o to, vymanit ji okultistům z rukou. Byla součástí psychologické metateorie a díky svědomitému empirickému bádání se dostala do popisné i explanační vrstvy.

15. Souhrn

Ukázali jsme, že psychofyzický problém je tradičně řazen do metateorie, protože pro naprostou většinu psychologických aplikací nepotřebujeme předpokládat jeho určité řešení. Dále jsme poukázali, že z mnoha dualistických teorií je zřejmě nejpříjemnější symbiotický dualismus, který může mít různé podoby. Předpokladem pro jeho přesun do explanační vrstvy psychologických teorií by bylo prokázání, že existuje nějaká činnost člověka, která není vysvětlitelná z biologických principů. Existují tři možné cesty, jak tuto činnost hledat, totiž neuropsychologická, kognitivní a experimentální přes mimořádné jevy. Vzhledem ke stávajícímu stavu psychologických věd se zdá být nejschůdnější cesta experimentální.

16. Použitá a citovaná literatura

- Aristoteles: O duši. in Člověk a příroda. Antická knihovna, Svoboda, Praha, 1984
- Eysenck Hans J., Sargent Carl: Objasněné záhady - Tajemství paranormálních jevů. Knižní klub, Praha, 1994
- Fessl Václav: Názory Moodyho a terminální stavy. Československá psychologie 35, 1991, 4, 316-318
- James W.: The meaning of truth. University of Michigan, Ann, Arbor, 1970
- Korb, Kevin B.: Stage effects in the Cartesian Theater: a review of Daniel Dennett's Consciousness Explained. Psyche 1, 1993, 1
- Krejčí František: Psychologie VI. Dědictví Komenského, Praha, 1926
- Luria A. R.: Neuropsychologie a vyšší psychické funkce. (skripta), SPN, Praha, 1980
- Madsen K. B.: Moderní teorie motivace. Academia, Praha, 1979
- Moody R.: Život po životě, Odeon, Praha, 1994
- Nakonečný Milan: Dualisticko - interakcionistické pojetí psychofyzického problému. Československá psychologie 37, 1993, 4, 357-365
- Reber A. S.: The Penguin dictionary of psychology. Penguin books, London, 1985
- Stapp H. P.: Mind, matter and quantum mechanics. Springer Verlag, Berlin, 1993
- Störig H. J.: Malé dějiny filosofie. Zvon, Praha, 1993
- Tomáš Akvinský: Summa proti pohanům. MCM, Olomouc, 1993
- Tomáš Akvinský: Summa theologická. Krystal, Olomouc, 1937